

„Tetten ért szavak”

Egy gyakorló nyelvtanár/kezdő szupervizor gondolatai

A tanulmány nyelvészeti és nyelvfilozófiai fogalmak segítségével járja körbe a szupervíziós folyamatok során előforduló nehezebb gócpontokat. Ludwig Wittgenstein gondolataival rávilágít a kimondhatatlan problémájára a szupervízióban. John L. Austin és John R. Searle beszédaktus-elméletével (lokúciós, illokúciós, perlokúciós aktus) megvizsgálja a kimondott szó, a szándék és a kiváltott hatás elemzési lehetőségeit mint szupervíziós intervenciós eszközöket. Ezt megközelíti a neuropszichológia oldaláról is, a tükroneuronok működéséről is ír, majd mindezt kiegészíti Herbert Paul Grice együttműködési alapelveinek és társalgási maximáinak bemutatásával.

Kulcsszavak: *nyelvi szkepszis, nyelvi játék, beszédaktus-elmélet, lokúciós, illokúciós, perlokúciós aktus, tükroneuronok, együttműködési alapelvek, társalgási maximák.*

„Ha van is tudománya, a nyelv nem tudomány. Elsőrendűen: közlés és összeköttetés. Kimeríthetetlen eszköz arra, hogy hírt adjak magamról másoknak, s azonos szinten híreket szerezzek másokról a magam számára. A beszéd tehát: adás és befogadás. Nyitottság. Szeretet.

Ahol visszaélnék a szeretettel, vagy ahol megszűnik a szeretet, ott nyilvánvalóan elhal a beszéd eredendő értelme is, és visszájára fordul művészete. Ahol a beszéd a tagadást, az elkülönülést, az elidegenedést szolgálja – előbb vagy utóbb maga is elhal, elnémul [...]

A világ is »beszél«, csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd. Hallgatással. Meghallgatással. Tehát újra csak: nyitottsággal, vagyis szeretettel.”

Pilinszky János: Néhány szó a szavakról (részlet)

„Csak az anyanyelvemen lehetek igazán én”, mondanám együtt Kosztolányival. A magyar nyelv és én nagyon meghitt kapcsolatban állunk egymással. Olyan természetes, hogy magyarul beszélek, ezen a nyelven nyilvánulok meg és fejezem ki magam... Itt van bennem, ez a mértékem, amikor más nyelven tanulok, ez nekem a kánon, az alap...

De nem vagyok nyelvész. Nyelvhasználó vagyok. Igyekszem érteni és megérezni a nyelvet, és a szavakon keresztül megragadni a világot. A nyelv határainak a felismerése nem csökkenti a szeretetemet a nyelv iránt. Sebezhetősége és formálhatósága az, ami: nem tökéletes, de gyönyörűen rugalmas, nyitott, állandóan változásra képes és hihetetlenül érzékeny. Mint maga az ember. Mert az ember maga a nyelv, a nyelv maga az ember. Jellemzi, olyannyira, mint a szeme színe, a gödröcske az arcán, a vonal a tenyerén. Pont annyira egyedi, pont annyira utánozhatatlan.

Kezdő szupervizorként amikor elakadnék egy folyamatban, amikor jönne a tanácsatlanság, hogy most mitévő is legyen az adott helyzetben, a nyelv mindig segített, ösztönösen ehhez nyúltam, mert ezt ismerem, ennek a hajlékonysága, ezer arca hatja át a mindennapjaimat. Magyar nyelvet tanítok külföldieknek nagyon régóta. Sokszor az volt az érzésem, hogy Éva-nyelvet tanulnak általam, a magyar nyelv egy olvasatát. És akkor válik igazán örömmé nekem az átadott tudás, amikor a diák meg tudja szólaltatni a nyelvet már úgy, hogy ne sablon legyen, hanem tényleg őt mutassa, őt tükrözze, az ő személyiségét. A szupervízió is valami ilyesmi (a századik definíció születik meg a fejemben, annyi mindent jelent már nekem ez a szó): a szupervizált megtanul magáról beszélni, és ahogyan megjeleníti magát előttem vagy a csoport előtt, úgy válik egyre tisztábbá a kapcsolata önmagával és a többiekkel. Mert a nyelv a kommunikáció, a kapcsolódás eszköze is. Nem csupán a szavakkal megragadható nyelvre gondolok, hiszen mennyi nyelv van még! Gesztusnyelv, jelnyelv, szeretetnyelv akár...

Fiatal egyetemistaként találkoztam először a nyelvi szépségszisztem problémájával: a XIX. és a XX. század fordulóján érelődött meg az a fontos felismerés (amire már korábban, a romantika idejében azért már akadtak utalások), hogy a szavaink nem elegendők a világ leírására. Az a bizonyosság és egyértelműség, amely korábban lehetővé tette, elhitette, hogy amit mondunk, az úgy van, és nem másképp, alapvetően megkérdőjeleződött. A XX. századtól már nem lehetett úgy gondolkodni, úgy beszélni, mint korábban. Bizonytalanság, félelem, az állandó görcs, hogy ha beszélek, megértenek-e... A mi generációnk már ebbe született bele, ebbe az állandó bizonytalanságba, abba a korbba, amikor a szavak már nem úgy, nem olyan biztonsággal jelentik, amiket jelentenek.

Minden Egész eltörött. Itt vagyunk fragmentumok között, értelmezési lehetőségek között, és csak abban tudunk bízni, hogy a törött tükröcserepekben is tud tükröződni a világunk. A rész az egészben, azaz a *pars pro toto* elve alapján. Ha a szupervízióra gondolok, ezt mindig szem előtt tartom: minden értés, értelmezés töredékes, valamit mutat, de sosem tudja a teljeset. Lehet, hogy mert nem tudjuk, nem merjük meglátni a teljességet, vagy soha nem is tudtuk, csak korábban ezt nem ismertük fel magunkról.

A nyelvi szépségszisztem Ludwig Wittgensteinnél fogott meg igazán. *Tractatus*-át, vagy magyar címmel *Logikai-filozófiai értekezését*, amely értelmezői szerint sok logikai buktatót rejt magában, későbbi munkássága során ő maga is felülírta. Wittgenstein *Értekezéséből* csak pár gondolatot emelnék ki ízelítő gyanánt:

„3.221 A tárgyakat csak megnevezhetem. A jelek képviselik őket. Én csak beszélhetek róluk, de nem tudom őket kimondani. A kijelentés csak azt mondhatja meg, milyen egy tárgy, de nem mondhatja meg azt, hogy mi.”¹

Az állandó kérdés, tud-e a szupervizált ténylegesen arról beszélni, ami van. Leírható-e egy tárgy, eset, esemény a pusztán kimondással? Leírhatja, hogy milyen gondolatai, érzelmei vannak a dologgal kapcsolatban, de a lényegi, objektív megfoghatatlan a szavak által. És ez el is vezet egy számomra sarkalatos ponthoz:

„5.6 Nyelvem határai világom határait jelentik.”²

1 L. WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés – Tractatus logico-philosophicus*, Akadémiai, Budapest, 1989, 9. ■ 2 Uo. 34.

Ami megjelenik előttem a szupervízióban, legyen eset, szervezet, csak egy konstrukció, ezt kaphatom, nem többet, és a kép, ami kialakul bennem, az sem lehet több, mint egy másik konstrukció. A konstrukciót a nyelv mutatja be – ez a konstrukció mindenképpen limitált, addig ér, ameddig én érek, és fordítva.

Wittgenstein egy levelében így ír arról, hogy mi is került bele szigorúan logikai elvek alapján megszületett művébe: „Művem két részből áll: abból, amelyet megírtam, és mindabból, amit nem írtam meg. És éppen ez a második rész a fontos.”³

Amivel sokszor dolgozunk a szupervízióban, az az, ami nem mondódik ki. Talán mert titok, talán mert maguk a szupervizáltak sem érzik, hogy az lenne a lényeg... Ha egyáltalán az a lényeg. Vagy ők maguk sem tudják, hogy mi az, amit elhallgatnak. A szupervizor feladata is, hogy megteremtődjön a szupervízió védett közegében a megszólalás lehetősége. Vagy annak lehetősége, hogy szabad nem kimondani...

Friss szupervíziós élményem: egy teammel kötöttünk kapcsolati szerződést. A „mitől éreznéd magad biztonságban itt, a szupervíziós ülések során?” klasszikus kérdésére első igényként elhangzott, hogy ne kelljen mindenről beszélni. Felhatalmazást kértek már előre arra, hogy ha nem akarnak, ne kelljen beszélni. Megkapták, és sokkal könnyebben beszéltek... Megkapták a szabadságot, és már az első alkalommal sok nehéz dolgot megpendítettek... Szabadságuk van nem mondani – ezáltal szabadabbá válnak a kimondásban is.

„6.522 Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez megmutatkozik, ez a misztikum.”⁴

Wittgenstein szerint a nyelv lecsupaszítja az árnyalatokban gazdag, változatos tényvilágot. A kimondhatatlan a nyelven túli világ... A misztikum Isten, a halál, az érzések, az én, az etikai, az esztétikai, a teljesen szubjektív élmények. Ugyanakkor erre van a legnagyobb igény, hogy erről tudjunk, ezekről tudjunk beszélni. Az emberi dolgokról: fájdalomról, félelmekről, boldogságról, megélésekről.

„7 Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”⁵

Elértünk Wittgenstein sokat idézett sorához. Ez az egyetlen, amit részleteiben nem bizonyított a filozófus. Itt ér véget a műve, itt megállt a logika. Wittgenstein alapján a nyelv korlátoltsága miatt éppen arról nem beszélhetünk, ami a leginkább mozgat minket? Tényleg nem lehet erről beszélni? Kevesek hozzá a szavaink? Ha szavakkal nem, tudunk valami mással? Hallhatóvá tudjuk-e tenni ezeket a tartalmakat? Bizhatunk-e a szavainkban eléggé, hogy meghalljanak bennünket?

Wittgenstein kései munkásságában már nem volt ilyen szigorú a nyelvvel, bevezeti a nyelvjáték fogalmát.

„Wittgenstein nyelvjátéknak hívja a nyelv egészét s a tevékenységeket is, melyekbe a nyelv bele van szöve. »Az a szó, hogy: nyelvjáték, szándékom szerint – írja – azt emeli ki, hogy a nyelvet beszélni, ez részét képezi valamely tevékenységnek, valamely életformának. [...] »Valamely nyelvet elképzelnünk annyit tesz, mint egy életformát elképzelnünk.«”⁶

3 Wittgenstein levele Fickernak, idézi NYÍRI K.: *Ludwig Wittgenstein*. <http://mek.oszk.hu/09500/09566/09566.htm#5>. 2015. április 23-i letöltés. ■ 4 L. WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés*, i. m. 43.

■ 5 Uo. 44. ■ 6 NYÍRI K.: *Ludwig Wittgenstein*, i. m.

A nyelvet itt már nem a valóság modellálására használta Wittgenstein, hanem az a kommunikációban kapta meg új szerepét. Itt a szavak már egymás megértésének eszközeiként jelennek meg. A szavak olyanok, mint a szerszámok, segítenek azt a célt elérni, hogy megtörténhessen egymás megértése. A beszélő keresi a megfelelő szavakat, azaz szerszámokat, a hallgató figyel, és vár azokra a szavakra, melyek a megértést szolgálják. Ezeket a szerszámokat, azaz szavakat életünk során megtanultuk használni, ezért is tudunk beszélni. De hogy mely szavakat használjuk, az teljes mértékig tőlünk függ. A filozófia, azaz Wittgensteinnél maga a nyelvhasználat voltaképpen terápia, amelyen keresztül a társas helyzeteket kezeljük.

BESZÉDAKTUS-ELMÉLET

A wittgensteini megfogalmazás szerint tehát a „nyelvjáték” életforma, számtalan egymástól különböző, egyenként csak önmagukban tanulmányozható nyelvhasználati mód. Wittgensteinnél megfogalmazódott a kérdés a mondatok sokféleségére vonatkozóan, hogy mit jelentettek a szavak, a mondatok a kimondásuk során, hogyan működtek eszközökként – ez az elgondolás is vezetett el a beszéd, a megszólalási forma egy más megközelítéséig, a beszédaktus-elméletig.

A beszédaktus-elmélet John L. Austin angol filozófus által kidolgozott és tanítványa, John R. Searle által továbbfejlesztett nyelvfilozófiai elmélet, amely a nyelv használatát egyfajta tevékenységnek tekinti, alapja pedig az a felismerés, hogy minden megnyilatkozás tett is egyben. Austin munkája a *Tetten ért szavak* (címének zseniális magyar fordítása az angolhoz képest – *How to do Things with Words* – mintha még többlettel is szolgálna a magyar olvasóközönség számára) – ezt egészítette ki, és pontosította Searle. Nem szeretnék bővebben belemenni az elméletükbe, azonban egy-két alapfogalmat tisztáznék.

Minden megnyilatkozásunknak a nyelvhasználatban van cselekvési ereje, amelynek három aspektusa van: *lokúciós, illokúciós és perlokúciós aktus*.⁷

A *lokúciós aktus* a beszédaktus legelemibb, legalapvetőbb szintje: egyszerűen az a tett történik meg, hogy mondunk valamit. Az *illokúciós aktus* utal arra a cselekvésre, amelyet a beszélő elvégez valaminek a mondásakor (például megígér, kér, tanácsol valamit, fenyeget, figyelmeztet stb.) Ez a cselekvés, ennek véghezvitele mindig a beszélő szándékában áll; azt, hogy a hallgató felismerhesse a beszélő szándékát, gyakran a konvenciók, a társadalmi szabályok és sémák segítik elő. A *perlokúciós aktus* pedig azokra a hatásokra utal, amelyeket valaminek a kimondásával váltanak ki a beszédpartnerből. A lényeges pont ez utóbbiban, hogy a hallgatónak megváltozik a szándéka vagy az érzelmi állapota (félelem, ijedtség, öröm stb.) A perlokúciós aktusnak két formája lehet: szándékolt és nem szándékolt. Ez utóbbi azt jelenti, lehetséges, hogy korábbi szándékát nem éri el a beszélő, valamilyen hatást mégis elér.

7 A fogalmak tisztázásához igénybe vettem: PLÉH Cs. – TERESTYÉNYI T.: Jelentés és használat: a kommunikáció kutatása a szemantika és a pragmatika határán, in: PLÉH Cs. – SÍKLAKI I. – TERESTYÉNYI T. (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Osiris, Budapest, 1997, 7–13.

Talán az a legegyszerűbb, ha egy példával mutatom meg e triász fontosságát. Első team-szupervíziós élményemhez térek vissza ezzel az emlékkel. Mivel előtte még nem vezettem szupervíziós csoportot, kellőképpen izgultam is, és a team tagjai késtek. Egyetlenegy hölgy érkezett időben. Azt mondta: „En mindig pontos vagyok. A férjem rászoktatott egy életre, hogy sosem szabad elkésni.” Kimondta, hogy mindig pontos (lokúció); a férje rászoktatta egy életre, azaz ezzel megígérte nekem, hogy rajta aztán semmi sem fog múlni, mindig időben fog jönni (illokúció); és ezzel azt a hatást váltotta ki belőlem, hogy azt éreztem, legalább egy itt van, egynek legalább fontos, hogy itt legyen valami. Lehet, hogy nem miattam, a szupervízió miatt, de a konvenció, a megszokás miatt (perlokúció). Amikor elkezdtek szállingózni a teamtagok, az először megérkezett hölgy elismételte ugyanezeket a mondatokat a kollégáinak is. (Újra megtörtént a kimondás aktusa – lokúció), de most már érezhetően más szándékkal: dorgálást lehetett kiolvasni a szavaiból, meg azt, hogy „miért nem tudtok pontosak lenni?”, ezt én is meg tudtam tanulni (illokúció). Az erre adott válaszok azonban egészen eltérőek voltak: néhány tagnál elérte a kívánt hatást, nem győztek bocsánatot kérni (szándékolt perlokúció), de egyikük erre megint felállt, hogy neki még dolga van, mindjárt jön – ha dorgálják, pláne még késni fog (nem szándékolt perlokúció). Ugyanazok a mondatok hangzottak el, ugyanazok a szavak csendültek, de a mögöttük rejlő szándék és a hatás is egészen eltérő volt.

Az illokúciós aktus felismerése annál nehezebb, minél kevésbé tisztázott, hogy voltaképpen mi is a szándék... Egyáltalán a kimondó tisztában van-e szándékával, szavainak cselekvési erejével? Ezért is olyan fontosak a tisztázó kérdések. Ehhez kapcsolódik egy másik megélesem, ez azonban tanítási tapasztalatból származik. Reggel kilenc óra volt, ez az óra kezdési időpontja, és még csak a csoport fele volt ott. Kérdeztem az ott levőket, hogy tudják-e, hol vannak a többiek. Az egyikük csak ennyit válaszolt erre: „Kilenc óra van.” Ebből én azt hallottam ki, azt az illokúciós aktust, hogy „nem mindegy? Kezdjük már az órát, itt ülök, azért vagyok itt, tanuljunk”, és hogy engem ezzel arra akart sarkallni, azt a hatást akarta elérni, hogy rajta, csináljuk. Idegesen szóltam vissza, hogy pillanat, mindjárt kezdünk, mire a diák megijedt, és csak annyit mondott, hogy még csak kilenc óra van, biztos meg fognak érkezni pár perc múlva, nyugodjak meg. El is szégyelltem magam hirtelen, hogy a „kilenc óra van” mondatból sürgetést, cselekvésre késztetést hallottam meg, nem nyugtatást. Nagyon fontos tisztázni, hogy a különböző kijelentések mögött milyen szándék rejtőzik, mi is az a bizonyos illokúciós aktus, mert nagyon könnyen félremehet a folyamat. A kérdés még annyi bennem, hogy vajon az idegesség miatt nem érzékeltem a mondat mögött a szándékot, vagy az önmagában kimondott egyetlen mondat nem volt elegendő a tiszta kép, a tiszta motiváció meglátásához. Milyen szűrőket kell levetnem, hogy megértssem a mögöttes szándékot? Meghallom-e a mögöttes szándékot, amely a szavakban nincs benne, mégis ott rezeg a levegőben? És milyen szűrőket kell mindig fenntartanom, hogy közben azt is megérthessem, mások hogyan és miért is érthetik félre esetleg a szupervizáltat? Lehetek-e mindenért felelős egyszerre? Párhuzamosan figyelni a kimondatlan, de ott lebegő szándékra, erre megfelelően reagálni, és felmérni, hogy mi is lesz a hatása az egész folyamatra, a többiekre, rám. És mennyi erő kell nekem, hogy mindezt el is tudjam vinni?

Érdekes módon a perlokúciós aktussal nem annyira foglalkoznak a nyelvészek, nyelvfilozófusok – ahogy ezt Pléh Csaba és Terestyéni Tamás tanulmányából megtudtam⁸ –, „egyszerűbben” kezelhető számukra a lokúciós és az illokúciós aktus. Ez komolyan elgondolkodtatott. Hiszen a kimondott szóval megtörtént cselekvés (a lokúciós és illokúciós aktus duálja) nagyon erősen összefügg a perlokúciós aktussal, elválaszthatatlan tőle, ettől lesz triumvirátus – azért mondok valamit, cselekszem, hogy hatást, érzéseket váltsak ki... A nyelvtudósok nem tudnak mit kezdeni a hatással? – jelent meg bennem a kisördög. Egyszerűbb kezelni a kimondott szó mögött rejlő szándékot, mint a hatást, amit kivált? Minden bizonnyal, hiszen a hatás sokszor kiszámíthatatlan.

Mondok valamit szupervizorként, de hogy mi lesz rá a válaszreakció, az néha valóban teljesen kiszámíthatatlan. Első interjúm volt egy multinál dolgozó fiatal középvezető hölgyvel. Felállt egy pillanatra, és elment a kukáig meg visszajött, és akkor láttam, amit nem vettem észre, mikor mellettem ment, hogy milyen harmonikus a mozgása: igazi táncos mozdulatai vannak. Azonnal meg is kérdeztem, hogy táncol-e, mert látszik a mozgásán. Azt mondta, igen, nagyon szeret táncolni. Aztán belemerültünk abba, hogy milyen nehézségei vannak a munkahelyén, amikor előjött a nőiség témaköre, hogy ő bizony nem akar nőnek látszani a munkahelyén. Mi munkája van abban, hogy a tehetőségéért és ne a külsejéért vagy női mivoltáért kerüljön kitüntetett helyzetbe, vagy hogy éppen ne érje hátrány. És ekkor megjegyezte, hogy ez nehéz, mert „látod, te is mondtad, hogy itt riszálom a seggemet”. Őszintén meglepődtem. Dicsérettel konstataáltam a látványt, és egyszerűen jobban meg akartam ismerni a szokásain keresztül, ezért is kérdeztem rá a táncra, ám erre a hatásra igazán nem számítottam. Hirtelen ki is szakadt belőlem döbbsen: ezt hallotta ki a szavaimból? A szándékomat, ami a kijelentésemet kísérte, teljesen felülírta a félelme, a görcse, és azonnal átment passzív-agresszívba. A kimondott szó a mögöttes sejtett-vélt más szándékkal teljesen más jelentést adhat, és szükségszerűen nem szándékol perlokúcióhoz vezet.

A perlokúciós aktus megragadásához egy másik tudományterületről érkező lehetőséget találtam: a neuropszichológiai megközelítést, mely egészen más oldalról támogatta meg számomra a beszédaktus-elméletet és jelentőségét.

TÜKÖRNEURONOK A NYELVCSELEKVÉS SZOLGÁLATÁBAN

Joachim Bauer *Miért érzem azt, amit te?* című munkájában körbejárja és bemutatja a tükröneuronok szerepét az életünkben. Ezeket olyan idegsejtekként jellemzi, melyek az érzelmi intelligencia, az empátia és a szeretetre való képesség alapját jelentik. Egy rövidebb fejezetet szentel művében annak is, hogy a kommunikációs folyamatban milyen szerep jut a tükröneuronoknak. Leírja, hogy az agy motoros beszédterülete pontosan ott van, ahol a cselekvésekről szóló elképzelések tárolódnak. Nem csupán az, amikor észlelünk egy cselekvést, hanem a róla való beszélgetés is rezonanciát vált ki a hallgatóból. Aki pedig hallja, annál ugyanazok a cselekvésvezérlő idegsejtek kezdenek „beindulni”, amelyek akkor működnének, ha maga is elvégezné az adott cselekvést.

Ez a tükröződési hatás alapozza meg azt a képességünket, hogy mintegy intuitív módon meg tudjuk érteni mások cselekvését, mert azt szimulálni kezdjük magunkban.

„A tükörneuronok által közvetített rezonancia nélkül a beszéd nem lenne az a gyors, rendkívül hatékony eszköz, amelynek segítségével tükröztetni tudjuk másokkal a saját elképzeléseinket. A beszéd lehetővé teszi, hogy másokban életre keltsük elképzeléseink tükörképét, s ezáltal lehetségessé váljon a kölcsönös megértés. Ez azt jelenti, hogy a beszédben jelentős intuitív és szuggesztív erő rejlik.”⁹

A fentebb bemutatott perlokúciós aktus egészen egyértelművé válik itt. A tükörneuronok segítségével a hatás megfogható, kép keletkezik bennünk arról, hogy a másik meghallgatásával mintegy magunk is részt vehetünk az ő cselekedetében... Csakhogy a kérdés itt is felmerül bennem: azt hallom-e meg, amit a másik mondani-cselekedni akar? Vagy csak azt, amit hallani akarok vagy tudok vagy esetleg merek? Mennyire vagyok hajlandó kapcsolódni a másikhöz, és meglátni, elfogadni az ő cselekedeteit, mennyire foglal le a saját fél- vagy egész süketségem...? És a hatás...? Hova is vezet az bennem...? Milyen részemet érinti meg, amelyre nem is számítottam...?

„A beszéd és a cselekvések közötti kapcsolat abból is látszik, hogy az utóbbi helyettesítheti a cselekvést. A beszéd rejtett cselekvési potenciált hordoz, amelynek dinamikus ereje gyakran érezhető, mivel a beszéd nem csak azt jelenti, hogy kicseréljük a cselekvésekről szóló elképzeléseinket. Amit mondanak nekünk, az »megmozgathat«, aktiválhat és megváltoztathat bennünket.”¹⁰

A szavak cselekvésre ösztönöznek, elindítanak folyamatokat, kimozdítanak... S az egész szupervízióknak ez lenne a lényege. Olyan sok tényezővel dolgozunk, figyelünk rá, de... A megfelelő kérdések, szavak megtalálásával talán el tudjuk indítani a szupervizáltat a saját, nehézségből kivezető vagy azt megvilágító útján.

A megmozgatásról eszembe jutott egy fontos szó, amelynek alapját a „megmozgatás” jelentés képezi, ez pedig nem más, mint az emóció. Emóció szavunk érzelmet, indulatot, felindulást, hevületet, megindultságot és meghatottságot jelent, és a latin *emotio* és *emovere*, *emotum* szavakból ered. Az *emovere* jelentése: „kimozdítani”.¹¹ Egészen nyilvánvalóvá vált e szó kapcsolóerejével a beszéd-cselekvés-érzelem többszörösen összetett hálója és az a hihetetlenül erős kötés, amely bármely oldalról közelítve magával vonja a többi is: bárhol fogom meg azt a bizonyos hálót, bármelyik kötéspontnál, óhatatlanul jön vele a többi is...

EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELVEK

Akár a beszédaktus-elmélet kiegészítéseként is értelmezhetjük azt a nézőpontot, melyet Herbert Paul Grice vezetett be, aki írásaiban a jelentés fogalmát a nyelvhasználat oldaláról, az intenció, a szándék terminusaival értelmezi.¹² Ő foglalkozik a hallgatóval is,

9 J. BAUER: *Miért érzem azt, amit te?* Ösztönös kommunikáció és a tükörneuronok titka, Ursus Libris, Budapest, 2010, 66. ■ 10 Uo. 66–67. ■ 11 TÓTFALUSI L.: *Idegenszó-tár*, Tinta, Budapest, 2008. ■ 12 Például A társalgás logikája, in PLÉH Cs. – SÍKLAKI I. – TERESTYÉNI T. (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, i. m. 213–227.

vagyis azzal, hogy mi kell ahhoz, hogy a hallgató sikeresen végre tudja hajtani az illokúciós aktus értelmezését.

Szerinte a társalgás során a résztvevők alapvetően követnek egy elvet, az „együttműködési alapelvet”. Az együttműködési alapelv teremti meg a közös teret, a megfelelő közeget, azt a feltételrendszert, amelyben a kommunikáció sikeres lehet. Ez nagyobb képpé kinagyítva, tanulmányom kontextusába helyezve a kapcsolati szerződésben foglaltakként is értelmezhető, a szupervíziós folyamatban, nyelvi megközelítésből, amolyan iránymutatóként a hatékonyabb, igazán együttműködő kommunikációban. Ezek közül sok ténylegesen nincs kimondva a kapcsolati kontraktus megkötésekor, de evidenciájuk (bár: kinek mi az evidens?) talán megfogható a következő osztályozás segítségével.

Kant nyomán négy olyan kategóriát is megnevez Grice, amelyek megvalósulása és követése az együttműködési alapelvnek megfelelő eredményekre vezet. Ezek a *Menynység*, a *Minőség*, a *Kapcsolat* és a *Modor* kategóriái. A különböző kategóriákhoz szemléletes analógiákat is rendel nem beszélgetésjellegű tranzakciókból – ezekhez fűzöm hozzá szupervíziós tapasztalataimat.

A *Menynység* kategóriája az átadott információ mennyiségére vonatkozik. Legyen informatív a megszólalás a kívánt mértékben, se több ne hangozzon el, se kevesebb, mint amennyinek éppen el kell hangzania. A következő párhuzamos kép kapcsolódik ehhez: „Ha egy autó megszerelése közben segítesz nekem, hozzájárulásodtól azt várom, hogy se több, se kevesebb ne legyen, mint amire szükségem van; ha például egy meghatározott szakaszban négy csavarra van szükségem, akkor azt várom, hogy négyet adj, s ne kettőt vagy hatot.”¹³

A megfelelő arányok megtalálása a kérdések és információk kimondásánál rendkívül lényeges. Ha a szupervízióban például az információs körben túl sok kérdés hangzik el, akkor a sok bába közt elvész a gyermek. Nagyon megmaradt bennem egy tanszupervíziós élmény, amikor az egyik csoporttársam arról a nehézségéről beszélt, hogy rengeteg kérdés elhangzott, rengeteg információ, de nem tudták meg, mi is a probléma. A „kérdések özöne által a kérdésektől megfosztottnak lenni”, szölt a konklúzió.

A *Minőség* kategóriájába tartozik az az imperatívusz, hogy próbáljam a hozzájárulásomat igazzá tenni; valamint ne mondjak olyasmit, amiről azt gondolom, hamis, és ne mondjak olyasmit, amire nézve nincs megfelelő evidenciám. „Élvárom, hogy a hozzájárulásod igazi legyen, s ne hamis, talmi. Ha cukorra van szükségem, miközben süteményt készítek, s te segítesz nekem, nem azt várom, hogy sót adj; ha kanálra van szükségem, nem azt várom, hogy egy gumiból készült csali-kanalat adj.”¹⁴

Több kapcsolati szerződés során felmerült az az igény, hogy legyen az őszinteség az irányadó a folyamatban: mindenki annyira, amennyire tud, igazat mondjon, ne csak a valót. *József Attila* sora kívánczított ide (*Thomas Mann üdvözlése* című verséből), amellyel talán arra akart ösztönözni, hogy beszéljünk a dolgok leírhatóságukon túli jelenségéről, a dolgok szelleméről is, a kép csak így lehet teljes. Ezt betartani vagy betartatni persze nagyon nehéz. Ez a kategória azonban valahol mélyen a szupervízori hitelességre

13 Uo. 218. ■ 14 Uo.

is felszólít... Olyan sokszor elhangzik, hogy annak van igazán ereje, ami hitelességen alapul. Ha már felmerül az elkenés, a „nem teljesen úgy mondás”, az olyan komoly bizalmi válságot okozhat, amely teljesen tönkre tud tenni egy folyamatot.

A *Viszony* vagy *Kapcsolat* kategóriája csupán annyit mond ki, hogy legyen releváns. „Azt várom, hogy a partner hozzájárulása a tranzakció mindegyik szakaszában a közvetlen szükségleteknek megfelelő legyen; ha egy sütemény összetevőit keverem, nem azt várom, »hogy egy jó könyvet adjon, de még azt sem, hogy konyharuhát (bár ez utóbbi egy későbbi szakaszban megfelelő hozzájárulás lehet)«.”¹⁵

A megfelelő helyzetben a megfelelő szavakkal, gesztussal reagálni: ez sokszor inkább megérzéses alapon működik, mint a valóban kimondott igény alapján (újra meg újra visszaköszön az illokúciós aktus). Meg tudom-e hallani a másik igényét? Rá tudok-e hangolódni a szükségleteire? Az adott helyzetben mivel tudom megadni azt, amire szüksége van? Tudok-e magam is olyan eszközzé válni a folyamatban, amellyel a közöttünk levő viszonyt erősíteni tudom?

A *Modor* kategóriája olyan maximákat rejt, mint hogy legyen érthető, ne fejezzem ki magamat homályosan, esetleg kétértelműen, kerüljem a szükségtelen bőbeszédűséget, és legyen rendezett. „Azt várom, hogy partnerem tegye világossá, hogy mi a hozzájárulása, s hajtsa végre azt ésszerű tempóban.”¹⁶

Néha sajnálom is egy-egy bőbeszédűbb szupervizáltat hallgatván, hogy erre nem fogalmazunk meg valami közös irányelvet, ugyanis ez általában nem szokott megjelenni témaként a kapcsolati szerződésben. Olykor vágyom rá, hogy ez kimondódjon, hogy egy ember ne vihesse el az egész folyamatot a megnyilvánulási kényszerével. De azt hiszem, inkább csak arról van szó, hogy ezzel a kitéttel meg akarom úszni azt, hogy valahogyan elejét kelljen vennem a sok beszédnek. Itt még mindig keresem a határait, hogy mikor szólhatok, tehetek apró figyelmeztető jeleket a szavak sodrának útjába. Első szupervíziós csoportomnál az első esethez szupervizált keresgélte a saját kérdését, és közben rengeteget beszélt. Sem érthető nem volt, sem rendezett, és ezt nagyon sok akkor feleslegesnek tűnő mondattal tette. Próbáltuk szűkíteni a kört, egyre jobban közelítettünk, és a végén az lett a kérésem, hogy fogalmazzon meg egy kérdést legfeljebb hét szóban. (Az ötöt akkor keveselltem, a tízet meg sokalltam.) Nagy nehezen, de sikerült neki. Innentől kezdve ez a csoportban szállóigévé vált, és mindenki ehhez igyekezett tartani magát, én meg belül mosolyogtam, hogy véletlenszerűen kimondott szavam szabállyá, örömmel követhető kitéttelé vált a folyamatban. A személyem hitelesítette számukra, hogy ez így van rendjén, ez így „szabályos”.

A „sok beszédnek sok az alja” sommás mondása is idekíváncozik. Egy másik csoportos szupervíziós folyamatomban az egyik szupervizált olyan sokat beszélt a szervezetről, ahol dolgozik, csak úgy áradt belőle a szó, hogy a lényeg egyszerűen eltűnt. Az egyik csoporttag meg is jegyezte, hogy „itt voltam másfél órát, téged hallgattalak, de nem tudtam meg rólad semmit”. Mégis az volt az érzésem, hogy a sok beszéddel ugyan el akarta kenni a lényegét, nem akarta megmutatni azt, ami van, mégis sok kis morzsát hagyott hátra maga mögött az úton, amelyek azért elvezettek hozzá – csak nem az

egyenes, hanem a kerülő utakon. Péter Mihály írt egy remek könyvet a nyelv leplező funkciójáról,¹⁷ az álcázásról és ámitásról a nyelv használatában. A túl sokat mondás kényszerének is lehet ilyen funkciója – csak ne derüljön ki, mi is van itt valójában.

Az ezzel szorosan összefüggő homályosság és kétértelműség elkerülésének maximája is itt rezeg bennem. Ha például felteszek egy nyitott kérdést, akkor mennyire élhetik azt meg homályosnak vagy akár szabadságnak a szupervizáltak...

Ezeket a maximákat követni csak úgy lehet, ha van egy közös cél, és a résztvevők hozzájárulása a folyamathoz jól illeszkedik egymáshoz. A közös szupervíziós cél megtehető azt a közös keretet, amellyel minden résztvevő azonosulni tud. Azonban ez csak ideális, azaz nem reális esetben tud gördülékenyen működni. Hogyan tudok megértő lenni másokkal és önmagammal szemben, ha ezeket az alapelveket a szupervizáltak vagy én magam megszegem?

Megszegni pedig olyan könnyen lehet: bármelyik korábban felsorolt maximát megsértheti bármelyikünk, akarattal vagy öntudatlanul. Az is előfordulhat, hogy a maximák összeütköznek egy személyen belül: például a maxima nem tud informatív lenni, mert nem rendelkezik kellő evidenciával, de sokszor megtörténik az is, hogy valaki kibújik az együttműködési alapelv alól. Jelezheti, nyilvánvalóvá teheti, hogy nem hajlandó úgy együttműködni, ahogyan megállapodtunk a kapcsolati szerződésben.

Emlékszem a saját munkahelyi team-szupervíziós élményemre, ahol többször egyértelműen jeleztem, hogy nem tudok beszélni, nem tudok hozzászólni, mert annyira nem érzem magam biztonságban, hogy nem tudok teljes szívvel részt venni a folyamatban. Emlékszem a szótlanságomra, némely kollégám dühére, akik ugyanúgy viselkedtek, mint én, lényegében semmit sem mondtak, de egyszerűbb volt rám zúdítani a dühüket, mint hogy meglássák saját képtelenségüket (is) az együttműködésre.

Újra elolvastva írásomat feltűnt, hogy mennyire hatott rám az általam felhasznált nyelvészeti szövegek nyelve. Sokszor tudományoskodónak élem meg ezeket az írásokat, egészen fel is tudnak bosszantani, hogy miért ilyen kitekert nyelvet használnak, amikor sokkal egyszerűbben és érthetőbben is lehetne beszélni. És akkor felfigyeltem rá, hogy a nyelvezetük annyira hatott rám, hogy a szófordulatokat, a körülményeskedő fogalmazásmódot is a sajátomná tettem – azaz a saját szememben vétettem a homályosság elkerülésének imperatívuszával szemben. Lám, ez milyen könnyen megtörtént!

Elvárásnak tekintem magammal szemben, hogy mindenkihez a saját nyelvén, nyelvi szintjén szóljak. Ahogyan meg tudom ezt tenni külföldi diákjaimmal, akik korlátozott szókinccsel rendelkeznek magyar nyelvből, különböző szinteken állnak, és ezáltal a megértésük is egészen különböző szintű, hasonlóan látom ezt a szupervizáltaknál is. Egy multinál dolgozó, reál beállítottságú emberhez nem feltétlenül állnak közel a versek, szimbólumok, amelyekkel például én szívesen dolgozom, vagy egy bölcsész, esetleg egy tanár. A közös nyelv megtalálása után következhet a nyelvi horizont, a nyelvi keretek kitégítése. Ahogyan a diákjaimnál az egyre több szó, egyre több nyelvtani szabály egyre finomabbá és cizelláltabbá teszi a megnyilvánulásukat, egyre több témában tudnak megnyilatkozni, ugyanez történik a szupervízió esetében is.

17 PÉTER M.: *A leplező nyelv – Álcázás és ámitás a nyelv használatában*, Tinta, Budapest, 2012.

A szupervizált elsajátítja a szupervízió megengedő-megértő-odafigyelő-feltáró nyelvét, fordulatait, és ezzel már bővül a kifejezési lehetősége, nyílik a megoldások tárháza is.

A szerző tanár és szupervizor.

Éva Fülöp: “Words Caught in the Act.” The Thoughts of a Practicing Language Teacher and Novice Supervisor. *This study concerns the most difficult focus points of the supervision counselling process by the help of linguistic and linguistic-philosophical terms. It reflects on the problems of unspeakable in supervision with the thoughts of Ludwig Wittgenstein. John L. Austin’s and John R. Searle’s speech act theory, the locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts appear as supervision interventions while analyzing the possibilities of the spoken word, the intention of the speaker and its actual effect on the listener. This is approached also neuropsychologically, discussing the functions of mirror neurons. At the end the study is replenished by introducing Paul Grice’s cooperative principle, and the maxims of conversation.*

Keywords: *language skepticism, language-game, speech act theory, locutionary, illocutionary and perlocutionary acts, mirror neuron, the cooperative principle and the maxims of conversation.*

